

TERCÜMAN

tupları Zeyd yazmakta, gelen mektupları da o okumaktaydı. Bunun yanında başka sahâbilerin de Acemce, Rumca, Habeşçe ve diğer dilleri öğrendikleri söylenir. Davalarda da tercümana ihtiyaç duyuluyordu. Buhârî, hâkimlerin tercüme yaptırması ve tek tercüman bulundurmasının yetip yetmeyeceği hususunu başlık konusu yapmıştır. Onun verdiği bilgiye göre bazı âlimler davalarda bir tercümanın yeterli olmayacağı, sağlıklı bir karar için iki tercümana ihtiyaç duyulacağı görüşündedir (Buhârî, "Ahkâm", 40). Ebû Hanîfe davalarda bir tercümanın kâfi geleceğini söylerken Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'le İmam Muhammed şahitlikte olduğu gibi iki tercümanın bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Nu'mân b. Mukarrin, İran'da kistrânın âmili ile karşılaşmış ve onunla tercüman vasıtasıyla anlaşmıştır (Buhârî, "Cizye", 1). Hz. Ömer'in orduda doktor, kadı, kâtip gibi görevliler yanında tercüman da tayin ettiği rivayet edilir (Taberî, II, 386). Diplomatik hata yapma tehlikesine karşılık devlet adamları söz konusu dili bilseler de tercüman aracılığıyla konuşmayı tercih etmiştir. Kalkaşendî kâtipin bilmekle yükümlü olduğu şeyler arasında yabancı dili de sayar (*Şubhu'l-a'sâ'*, I, 202).

Emevî ve Abbâsî saraylarında değişik dilleri konuşan tercümanlar vardı. Halife Me'mûn'un sarayında Rumca, Kiptice, Nabatice ve diğer bazı dilleri bilen tercümanlar mevcuttu. Bunlar "Tercümân" lakabıyla anılmışlardır. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'un Muktedir-Billâh'a 305'te (917) esir mübadelesi ve barış için gönderdiği elçilere tercümanlık yapan Ebû Umeyr Adî b. Abdülbâkî et-Tercümân bunlardandır (Reşîd b. Zübeyr, s. 131). Bizans elçisi ve beraberindeki heyet başşehirin ihtişamı karşısında âdeta büyülenmiş, saraya geldiğinde tahta 100 zirâ (yaklaşık 50 m.) mesafede durdurulmuştu. Vezir İbnü'l-Furât el-Âkûlî halifenin önünde, tercüman vezirin biraz gerisinde duruyordu. Vezir tercümana, tercüman da her iki tarafa hitap ediyordu (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XI, 136-137). Anadolu Selçuklularında divanda sultan yahut vezirin yanında divan kâtipleri (münşî) ve tercümanlar yer alırdı. Tercümanlar divandan yabancı hükümdarlara gönderilecek mektupları da yazarlardı. Alâeddin Keykubad zamanında Selçuklu divanında dört münşî ve iki tercüman bulunuyordu. Alâeddin Keykubad kendisine deniz aşırı yerlerden gelen tâcirlerin şikâyetlerini tercüman vasıtasıyla dinlemişti. Tercümanlar elçi olarak da istih-

dam edilmekteydi. "Lisânü'l-mülûk ve's-selâtin" diye nitelendirilen tercümanların tayinine dair bazı belgeler günümüze ulaşmıştır (Uzunçarşılı, s. 88, 89; Turan, s. 18-20).

Tercümanlık yalnız diplomasiyle alâkalı değildi. Bazan tercümanların eser tercüme faaliyetine katıldıkları görülmektedir. Özellikle Emevîler'in sonlarına doğru başlayıp Abbâsîler'in ilk döneminde Beytülhikme çevresinde gelişen tercüme hareketleri sürecinde Grekçe, Süryânice, Farsça ve Sanskritçe eserleri Arapça'ya çeviren ve önemli bir kısmı gayri müslim olan çok sayıda mütercim bulunmaktaydı. Beytülhikme'yi bizzat gören ve kütüphanesinden faydalanan İbnü'n-Nedîm'e göre Grekçe'den Süryânice'ye, oradan Arapça'ya veya doğrudan Grekçe'den Arapça'ya tercüme yapanların sayısı kırk yediye ulaşırken Farsça'dan tercüme yapanlar on altı, Sanskritçe'den üç kişi idi. İbn Vahşiyeye birçok kitabı Nabatî dilinden Arapça'ya çevirmişti (*el-Fihrist*, s. 304-305, 372). Endülüs Emevî Hükümdarı III. Abdurrahman, Bizans İmparatoru VII. Konstantinos'un hediye olarak gönderdiği Dioscurides'in Grekçe tıp kitabını Arapça'ya tercüme ettirmek üzere imparatorun tercüman istemiş, o da rahip Nicholas'ı Kurtuba'ya göndermiştir (İbn Ebû Usaybia, s. 493-494). Timur'la İbn Haldûn arasında 808'de (1405) tercümanlık yapan Abdülcebbâr en-Nu'mân sonradan İbn Haldûn'un bazı eserlerini Moğolca'ya tercüme etmiştir. Câhiz şiiir, felsefî görüş gibi ifadelerin tercümesinin zorluğundan söz eder ve tercümanın kendi dilinin ve tercüme yapacağı dilin inceliklerini çok iyi bilmesi gerektiğini belirtir (*Kitâbü'l-Hayevân*, I, 75, 76).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Cihâd", 74; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 358, 359, 366; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 75, 76; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407/1987, II, 386, 647; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhînî), Beyrut 1404/1983, IV, 244; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* (nşr. Abdullah İsmâil es-Sâvî), Kahire 1357/1938, IV, 161; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 304-305, 372; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 618; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 595-596; Reşîd b. Zübeyr, *ez-Zeğâ'ir ve'l-tuhâf* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Küveyt 1959, s. 103, 130, 131 vd.; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, s. 493-494; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mühlîm v.dğr.), Beyrut 1405/1985, XI, 136-137; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ'*, I, 202; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, Kahire 1321, I, 47; G. Rothstein, *Die Dynastie der Lahmiden in al-Hira*, Berlin 1899, s. 130; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 88, 89, 384; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 389, 390; II, 840, 1059-1060; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hak-*

kında Resmî Vesikalar, Ankara 1988, s. 18-20; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), II, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283; M. Tayyib Okıç, "Hadiste Tercüman", *AÜİFD*, XIV (1966), s. 27-47; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 175 vd.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da. Osmanlı Devleti'nde tercüman kullanımının resmen ne zaman başladığı konusunda kesin bilgi yoktur. Ancak daha kuruluş yıllarında, yer aldıkları coğrafya bakımından ilişkide bulunan devletlerle diplomatik görüşmelerde tercümanların istihdam edildiği ileri sürülür. Gerek yabancı elçilerle yapılan konuşmalarda gerekse komşu devletlere yollanan temsilcilerin diplomatik görevlerinde tercümanların bulunmuş olması mümkündür. Bununla birlikte resmî bir görev şeklinde tercümanlığın XIV. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı belirtilir. Diğer bir görüşe göre resmî tercümanlık Fâtih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiş, bu devirde daha çok Türkçe bilen Rum tercümanlar kullanılmıştır. Fâtih'in devrinde diplomatik ilişkilerde görülen yoğunluk tercümanların giderek önemini arttırmış olmalıdır. Taraflar arasındaki diplomatik temaslar sırasında elçilik heyetlerinde yabancı dil bilen, diğer ülke heyetlerinde de Türkçe bilen kişiler vazife almıştır. Bu tarihlerden önce Anadolu Selçuklularının Kıbrıs adası yöneticileriyle temaslarını düzenlemek için Kır Alexius adında birini göndermeleri, 1386'da I. Murad'ın Cenova Cumhuriyeti ile yaptığı antlaşmanın esas metninin Türkçe oluşu ve Bartolomeo Langusco tarafından Latince'ye tercüme edilmesi, 26 Ekim 1389'da I. Bayezid'in elçisi Hasan Bey'in (asıl metinde Casam Bey) Pera'da (Beyoğlu) antlaşma yapması ve Orhan ile Murad beyler tarafından daha önce gerçekleşen antlaşmaların onaylanması dikkat çekicidir. 16 Temmuz 1414 tarihinde bir Cenovalı noterin hazırladığı belgede yer alan, "Sakız halkının Türkçe tercümanı olan Cristoforo Picenino, adı geçen sipahi Bayezid'in Türkçe emrini Latince'ye tercüme etti" kaydı, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Fâtih Sultan Mehmed'i ziyaret edip Galata'nın anahtarını teslim eden Cenova heyetinde Nicolo Pagliuzzi adında Türkçe bilen bir tercümanın bulunması da bunlara eklenebilir. Nicolo bu makamı 5 Haziran 1449'da selefi S. Parrisola'dan devralmıştı.

İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı hükümdarları iyi dil bilen Ortodoks tebaaya diplomatik görevler vermeye başladı.

Bu arada Avrupa hakkında bilgi almak isteyen Fâtih Sultan Mehmed yabancılar-
dan faydalandı, ancak bunların maaş vb. malî haklarının nasıl verildiğine dair kayıt yoktur. 6 Temmuz 1454'te ulûfecibaşı Ahmed ile Demetrios Grisovergi adlı kâtabin Venedik Cumhuriyeti idarecileri tarafından kabul edildiği, 1463'te Uzun Hasan'ın Anadolu içlerine girip Venedik ile anlaşacağını haber alan Osmanlı yöneticilerinin Milano Dukalığı ile iş birliği yapmak için Nicolo Corner adındaki bir tercümanı bir elçi ile beraber bu şehre yolladığı bilinmektedir. 1465 yılında çok gizli bir vazife ile Venedik şehrine giden Osmanlı elçisinin barış müzakereleri sırasında yanında bir tercüman vardı. 1463-1479 yılları arasında devam eden Osmanlı-Venedik harbi sonunda Venedik şehrinde Giovanni Dario isimli, itibar sahibi bir kişinin yetiştiği ve Türk elçileriyle yakın temas kurduğu anlaşılmaktadır. 1479 antlaşmasının metnini Venedik devlet başkanına arzeden Lutfi adındaki bu zatın büyük merasimle karşılandığı, maiyetinde bulunan kişilerin iyi ağırlandığı ve bu tarihten sonra temsilcinin "büyük Türk'ün elçisi" diye anıldığı çağdaş kroniklerde zikredilir. Sinan Bey adındaki bir elçi Venedik şehrine geldiğinde hazırlanan Otranto seferi için ittifak teklifinde bulunmuş, görüşmelere Giovanni Dario ile birlikte olan tercüman da (turcimanno) katılmıştı. 1481 Mayıs ayı sonunda Fâtih Sultan Mehmed'in vefat ettiği haberini Emanuele adındaki bir tercüman Venedik'e ulaştırmıştı. Böylece Türkçe'den geçen bu kelimenin semantik değişiklikler sonucunda "turcimanno, dragomanno, drugment, drogman, truchement, dragoman" şeklinde Batı'da yaygınlık kazandığı, Osmanlı bürokrasisinde de "dragoman" kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Cem Sultan'ın Avrupa'da rehin tutulmasıyla baş gösteren diplomatik hareketlilik sırasında Osmanlı bürokrasisinde yabancı dil bilen müslümanların sayısı giderek arttı ve bunlar dış ülkelere gönderildi. Ali adında bir kişi, 1503'te yürürlüğe giren ahidnâme metnini ve bu arada çıkan meselelerin halli için yazılan belgeleri Venedik'e götürmüştü; nihâî metni alacağı sırada bu şehri gezmiş, subaşılık diye gösterilen esas görevi yanında tercümanlığı da üstlenmişti. 909 (1503) ve 910 (1504) tarihli in'âmat kayıtlarında, Ali (Alâeddin Ali), İskender ve İbrâhim adlı üç tercümanın adı geçer. Bunların resmî unvanlarının dragoman biçiminde belirtilmesi dikkat çekicidir. Burada adı geçen Ali'nin Venedik'e diplomatik görevle giden kişi olduğu

kesindir. Dragoman Ali'nin 1525'teki bir veba salgınında öldüğünü Venedik'in İstanbul'daki balyosu P. Bragadin bildirir. Yunanca, İtalyanca ve Latince'yi iyi bilen, diğer bazı Batı dillerine de âşina olan Ali Bey'in halefi Yûnus Bey de tercüman sıfatıyla parlak bir kariyer yaptı. 1519-1542 yılları arasında devam eden görevi esnasında Avrupa siyasetini öğrendi, Osmanlılar'ın siyasî ve askerî kudretini öne çıkarmak için bir eser kaleme aldı. Divana bağlı tercümanlar kadrosu da muhtemelen bu esnada genişlemiştir. Nitekim arşiv kayıtlarında Hasan Bey, Mustafa Bey, Mehmed Bey, Tercüman Ahmed (Heinz Tulman) ve Macar mühtedisi Murad Bey'in adlarına rastlanır.

1522'de Rodos adası fethedildiğinde teslim görüşmelerini yürüten Türk heyetinde bir tercüman vardı, ancak faaliyeti hakkında fazla bilgi yoktur. O dönemlerde baştercüman bulunduğu dair kayda rastlanmamakla birlikte bazı tercümanların adının öne çıktığı kayıtlardan anlaşılır. XVI. yüzyıl ortalarında bir ara Müsevî asıllı kişilerin bu makama getirildiği ileri sürülür ve Salomon Aşkenazi adlı birinin temsilciliği öne çıkarılırsa da bunun doğru olmadığı açıktır. Salomon Aşkenazi, özellikle İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı'nın ardından patlak veren siyasî krizin sonrasında diplomatik ilişkilerin düzelmesinde Sokullu Mehmed Paşa'nın da rolüyle etkili olmuştu, fakat resmen tercüman değildi. Yûnus Bey'den sonra siyasî münasebetlerde asıl adı geçen tercüman Leh asıllı İbrâhim'dir (Joschim Straszc). 1555 ve 1567 yıllarında kendisine emanet edilen belgeleri götüreren bu zat Venedik şehrinde yaptığı ziyaretler, kurtardığı müslüman esirler, Michele Membre adlı Venedik Cumhuriyeti'nin seçkin dragomannosu ile yaptığı yazışma ve Latin harfli Türkçe mektubu sayesinde öne çıktı, Padova Üniversitesi'nde okuyup yetişmiş bir kişi olarak tanındı. XVI. yüzyılda bu makamda etkili olan Kubad Çavuş da bildiği dil sayesinde epey bilgi topladı. Kıbrıs adasının savaş yapılmadan Osmanlı Devleti'ne teslimini talep eden belgeyi Venedik Senatosu'na götüreren ve davranışlarıyla etkili olan bu zattan başka 1570'te Fransa'ya gitmek için Venedik şehrine uğrayan Mahmud Bey adındaki Dîvân-ı Hümâyün tercümanı tevkif edilip bir süre Verona şehrinde mahpus kaldı. Mahmud Bey, Habsburglar nezdinde ciddi diplomatik faaliyetler icra etmişti; ayrıca bir Macar tarihî kaleme almıştı. Bu dönemlerde Hürrem ve Mustafa Bey adlı iki tercümanın

adına rastlanmaktadır. Ardından mühtedilerden olup baştercümanlığa getirilen son kişi Zülfikar'dır ve 1657'ye kadar görev yapmıştır.

Tercümanlar XVI. yüzyılda en parlak devirlerini yaşadılar, bu asrın sonunda Akdeniz havzasında meydana gelen büyük değişim ilişkileri yeni boyutlara doğru zorladı. Osmanlı tercümanları yine ülkelerini temsil ettilerse de Avrupalı meslektaşları öne çıkmaya başladı. Bunun başlıca sebebi 1551'de Venedik Cumhuriyeti'nin özel bir teşkilât ve mektep kurarak Doğu dillerini öğretmeye ve mesleğe göre kişiler yetiştirmeye girişmesidir. Giovanni Della Lingua diye adlandırılan bu gençleri bir süre sonra Fransa taklit etti. Venedikliler pratik eğitime önem verdi, burada "hoca" (cozza) denilen kimseler görev yaptı. Yetişen gençlerin büyük bir kısmı, sonraki yıllarda Osmanlı devri Türk belgelerinin düzenli tutulması ve kendi dillerine tercümesi işini yürüttü. Mektep yapısını ileriki asırlarda ihtiyaca ve maddî duruma göre yeniden düzenlediler. Fransızlar da yeni bir sınıf ve dragman yetiştirdiler. Avrupa'daki diğer devletler kendi adamlarını yetiştiren eğitim merkezleri kurdular, bu iş için daha çok Venedik ve Fransız menşeli olanlardan faydalandılar.

Osmanlılar'da XVII. yüzyılda Dîvân-ı Hümâyün'da dört tercümanın görev yaptığı tesbit edilmiştir. Yüzyılın ortalarında Osmanlı tebaası olup dil bilen Rumlar'dan istifade edilmeye başlandı. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa 1657'de, Padova'da tıp tahsil etmiş Sakızlı bir Rum olan Panayoti Nicoussios'i baştercüman unvanıyla tayin etti. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması esnasında İskerletoğlu diye tanınan Alessandro Mavrocordato, Zülfikar ve Mehmed Paşa adlı temsilcilerin refakatinde bulunuyordu. Yaklaşık bir asır süre ile İstanbullu Ortodoks mezhebine mensup kişiler âdeta bir imtiyaz gibi bu makama tayin edildiler ve ikamet etmek için belirli bir semt olarak Fener adlı mahalleyi tercih ettikleri için "Fenerliler" diye anıldılar. Bu sınıf, Osmanlı devri Türk toplumunda olduğu kadar İstanbul'a gelip bunlarla görüşen elçilik mensupları tarafından hep eleştirildi. Baştercümanların maiyetinde "dil oğlanı" adı verilen, lisan bilen sekiz genç görevli ve on iki hizmetkâr bulunuyordu. Bunlar da Rum olup cizyeden muaf tutulmuşlardı. Baştercümanın görevi, sadrazamın yabancı devlet temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde konuşulanları tercüme etmek olduğundan dış işleri büro-

TERCÜMAN

su özelliği gösterecek bir donanımı mevcuttu. Bunlar dışarıdan gelen evrakı da tercüme ederler ve elçilerle yaptıkları konuşmaları birer tahrir halinde sadrazama sunarlardı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan Fransız, İngiliz ve Rus nüfuzu bunlar üzerinde etkili olmaya başladı. Bu sebeple tercümanlardan daima şüphe ediliyordu. III. Selim ve II. Mahmud devrinde şüphelerin artması ve özellikle Rum İsyanı (1821) Fenerli Rum tercümanlarının sonunu getirdi. Daha önce olduğu gibi bu göreve yeniden Türk asıllılar tayin edilmeye başlandı. Mühendishâne hocası Bulgarîzâde Yahyâ Nâci Efendi baştercüman oldu, divan kâtiplerinden bir iki kişi onun maiyetine verilerek Tercüme Odası adıyla yeni bir büro oluşturuldu. Ancak bu teşebbüsten istenen sonuç alınamayınca baştercümanlığa geçici olarak Rumlar arasından birinin tayini kararlaştırıldı.

Stavraki Aristarchi adlı bir kişi vekâleten baştercümanlıkla görevlendirildi, Yahyâ Efendi yanındaki kâtiplerle yapılan işlere nezaret edecekti. Ancak bu uygulama da olumlu sonuç vermedi ve Yahyâ Efendi tercüman tayin edildi. Böylece bu vazife Türk ve müslüman görevlilere verilmeye başlandı. Yahyâ Efendi'nin vekâleten yürüttüğü görev onun vefatından sonra Başhoca İshak Efendi'ye asaleten tevcih edildi. Tanzimat devrinden sonra Tercüme Odası'na yeni bir canlılık getirildi. Avrupa'da dâimî elçilik teşkilâtının kurulmasının artık kaçınılmaz olduğu anlaşıldı ve burada yabancı dil eğitimi verildi. Fakat bu oda da devlet memuru mu yoksa diplomat mı yetiştirileceği hususu açıklık kazanmadı. XX. yüzyıla girildiği zaman çağdaş mekteplerin tesisi, Mekteb-i Mülkiyye'nin kurulması ve meslek adamı yetiştirilmesi dış siyasete yeni bir yön verdi.

Merkezdeki tercümanlar yanında taşrada eyalet divanlarında tercümanların mevcut olduğu bilinmektedir. Özellikle Arap topraklarındaki eyaletlerde divan tercümanları Arap tercümanı adıyla anılmaktaydı. XVII. yüzyılda Budin, Tımışvar gibi eyaletlerde Macarca bilen tercümanlar görev yaptı. Yine mahkemelerde tercüman kullanıldığı, bazı müesseselerin tercüman istihdam ettiği görülmektedir. XVIII. yüzyıl sonlarında oluşturulan askerî kurumlarda çalışmak üzere getirilen yabancı uzmanların yanına birer tercüman verildi. XVI. yüzyılda İstanbul'daki yabancı elçilerin Türk ve müslüman tercümanlar kullandığı dikkati çeker. XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarında çeşitli Batılı

devletlerin konsolosları tercüman istihdam ediyordu. Bunların toplam sayısının 194'ü bulunduğu ve yirmi dört beratlı tercümanın bunlara eklendiği tesbit edilmiştir. Elçiliklerdeki baştercümanlar Osmanlı tebaasına mensuptu (İA, XII/1, s. 180-181).

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 56, 61, 71-72, 74-79, 280, 284; V. L. Menage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II", *Documents from Islamic Chanceries* (ed. S. M. Stern - R. Walzer), Oxford 1965, s. 81-118; E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice 1983, tür.yer.; Jr. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1986, s. 233, 462; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, İstanbul 1990, tür.yer.; M. P. Pedani, *In nome del Gran Signore: Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia 1994, tür.yer.; a.m.f., *I 'Documenti Turchi' dell'Archivio di Stato di Venezia*, Roma 1994, tür.yer.; *Enfants de langue et drogmans: Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (ed. F. Hitzel, trc. Mehmet Sert), İstanbul 1995; K. Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge 1999, s. 156-174; Sture Theolin, *İstanbul'da Bir İsveç Sarayı: İsveç ile Türkiye Arasında Bin Yıllık İşbirliği* (trc. Sevin Okyay), İstanbul 2000, s. 77-87; Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler: 110 Yıllık Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul 2000; M. Hoenkamp - Mazgop, *İstanbul'da Hollanda Sarayı: 1612'den Beri Elçilik Binası ve Sakinleri* (trc. Gül Özlen), İstanbul 2002, s. 85-92, 106-111; M. Francesca Tiepolo, "Greci nella cancelleria veneziana: Giovanni Dario", *I Greci a Venezia*, Venezia 2002, s. 257-314; A. Baltazzi, "Gli italiani in Turchia: identità nuove e vecchie", *Gli Italiani di Istanbul*, Milano 2007, s. 93-100; F. Babinger, "Lorenzo de Medici e la Corte ottomana", *Archivio Storico Italiano*, CXXI/3 (1963), s. 305-361; L. Mitler, "The Genoese in Galata: 1453-1682", *IJMES*, X (1979), s. 71-91; J.-L. Bacqué-Grammont, "A propos de Yunus Beg, Baş Tercüman de Soliman le Magnifique", *Varia Turcica*, XXXI, İstanbul-Paris 1997, s. 23-39; N. Vatin, "L'emploi du grec comme langue diplomatique par les ottomans (fin du XVe - début du XVIe siècle)", a.e., s. 41-47; I. P. F. Casa, "L'Ecole vénitienne des Giovanni di Lingua", a.e., s. 109-122; D. Séraphin-Vincent, "Du drogman barataire au drogman français (1669-1793)", a.e., s. 141-152; Nora Şeni, "Dynasties de drogmans et levantisme à Istanbul", a.e., s. 161-174; A. H. de Groot, "Protection and Nationality, The decline of the Dragomans", a.e., s. 235-255; R. Marmara, "16-19. yy. İstanbul Levanten Tercümanlar" (trc. Nilüfer Zengin), *Toplumsal Tarih*, sy. 158, İstanbul 2007, s. 62-65; Bilgin Aydın, "Divan-ı Humayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osm.Ar.*, sy. 29 (2007), s. 41-86; E. Kolovos, "Insularity and Island Society in the Ottoman Context: The Case of the Aegean Island of Andros (Sixteenth to Eighteenth Centuries)", *Turcica*, XXXIX, Paris 2007, s. 49-122; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 175-181; C. E. Bosworth, "Tardjuman", *EI²* (İng.), X, 237-238.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

TERCÜMAN

(ترجمان)

Gaspıralı İsmâil Bey tarafından
Kırım'da yayımlanan
Türkçe-Rusça gazete.

Kırım'ın Bahçesaray şehrinde 22 Nisan 1883 - 23 Şubat 1918 (?) tarihleri arasında genellikle haftada bir gün dört sayfa halinde yayımlanmış (Rusça adı *Perevodçik*), 1904 yılından sonra düzensiz biçimde haftada iki, üç veya beş defa çıktığı olmuştur. Gaspıralı gazeteyi çıkarabilmek için dört defa Petersburg'a gidip yetkililerle görüşmüş, nihayet Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasının 100. yıl dönümü dolayısıyla 5 (17) Ağustos 1882'de izin alabilmiştir. Adı 1905'te *Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman* şeklinde değiştirilmiş, 1909'da yine *Tercümân'a* dönmüştür. İç ve dış haberlerle, maarif ve edebiyata dair yazılarıyla Rusya'daki müslüman Türkler'in modernleşmesinde büyük ölçüde etkili olan gazete 1886'da amacını, "Rusya ülkesinde sâkin ehl-i İslâm'ın fevâid-i mânevîyye ve maddîyesine hizmet etmek" diye açıklamıştır. Türkçe ve Rusça sayfalarının birbirinin aynı olduğu ileri sürülmüşse de her iki dilde yayımlanan metinler farklılık göstermektedir; bazı yazılar birinde varken diğerinde yer almamış, bazan da bir yazı bir dilde daha hacimli, diğerinde daha kısa tutulmuştur. Gazeteye yayın izni alınırken şart koşulan Rusça bölümünün neşredilmemesi için Gaspıralı on yıl kadar uğraşmış, nihayet istediği izni alarak 20 Aralık 1907'den sonra Rusça kısmını kaldırmış, yine de gerekli görüldüğünde Rusça yazılara gazetede yer verilmiştir. *Tercümân*'ı ölümüne kadar (24 Eylül 1914) Gaspıralı yönetmiş, ölümünden sonra yayımı, oğlu Rifat'ın sahipliği ve Hasan Sabri Ayvazof'un başmuharrirliğinde Kırım'da kurultay hükümetinin yıkılmasına (tah. 23 Şubat 1918) kadar sürdürülmüştür. Nisan 1918'de Almanlar Kırım'ı işgal edince Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım matbaayı tekrar açmışsa da başka yayınlar basıldığı halde *Tercümân* çıkmamıştır. Ağustos 1918'de beyaz Ruslar'ın lideri Denikin'in Kırım'ı ele geçirmesiyle *Tercümân*'ın tebaasına el konulmuştur.

Gaspıralı bir matbaa kurup *Tercümân*'ı yayımlamaya başlarken annesinden ve eşinden maddî-mânevî yardım görmüştür. Ayrıca daha önce Kırım, İdil-Ural ve Kafkasya bölgelerinde aboneler bulmaya çalışmış, gazete yayımlandıktan sonra zaman zaman bu bölgelere giderek ileri ge-